

З ІСТОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ І ПОШИРЕННЯ РЕМІСНИЧИХ НАЗВ *ГАРБАР* ТА *РИМАР* У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Досліджено поширення діалектних німецьких найменувань шкіряників Gerber, Riemer на території польської, білоруської та української мов XV–XVII ст. На основі порівняльного аналізу писемних пам'яток слов'янських мов і німецьких діалектів визначено німецькі діалектні основи для слов'янських назв ремісників, описано фонетичні процеси, притаманні німецьким говорам, та окреслено період запозичення.

Ключові слова: запозичення, контакт мов, діалектна основа, назва ремісника, форма поширення.

From the history of origin and spread of handicraft names garbar and rimar in Slavonic languages. German names of tanner Gerber, Riemer, are explored in the territory of Polish, Byelorussian and Ukrainian languages of the XV–XVII-th centuries. German stems for Slavic handicraft names are studied on the basis of comparative analyse of written recollection of Slavonic languages and German dialects. In the following article are also described phonetic processes inherent for German dialects and determined the period of the borrowing.

Key words: loan word, origin of lexeme, dialectal stem, name of a craftsman, form of spread.

Німецьке походження назв ремісників *гарбар* і *римар* є беззаперечним, однак німецька мова довгий час існувала як низка верхньонімецьких, середньонімецьких і нижньонімецьких діалектів. Тож яку німецьку діалектну основу мають ці назви ремісників?

На походженні слов'янської назви ремісника *гарбар* з свн. *gerwer* наполягають Я. Рудницький, М. Френцель, А. Булика, укладачі ЕСУМ, Е. Еггерс, А. Каршневич-Мазур, Б. Симанцік, М. Гарбачик, М. Гьофінгоф [36, т. I, 568; 22, 50; 2, 88; 5 т. I, 471; 21, 181; 26, 59; 41, 97; 3, 85; 23, XI]. Їм опонують А. Булика та А. Баньковський, які джерелом запозичення вважають свн. *gerber* [1, 147; 18 т. I, 408].

Дослідники фонетичної асиміляції германізмів у польській мові В. Кестнер та Е. Еггерс вказують на зміну кореневого свн. *ä/e* у польській мові на *a* [25, 7, 42, 141; 21, 42]. Вони також фіксують дисиміляцію свн. *w* після приголосних *l* і *r* у нижньонімецькій мові в *b*: свн. *verwer* – нн. *Färber*, свн. *gerwer* – нн. *Gerber*, свн. *varwe* – нн. *Farbe* [25, 51; 21, 107]. Г. Пауль вважає, що такий перехід проявляється у швабському діалекті вже з кінця XIII ст. [34, 141].

Матеріали історичних словників німецьких говорів засвідчують співіснування обидвох найменувань ремісника *gerwer* та *gerber* «ремісник, який вичиняє шкіру» у нижньопрусському та сілезькому діалектах уже з другої половини XIV ст.: *gerwer* (Thorn, бл. 1300) [24, 30], ... *di gerwer sullin machin vnn gerwin gut ledir beide ime huse* (Schweidnitz, 1347) [30, с. 24], *Nickil Mertin (gerwer), Helwig gerwer s. Sohn* (Breslau, 1348) [35, 152], *Nicclos Rozenik der gerwer* (Liegnitz, 1384) [17, 133], *Vicco gerwer* (Danzig, 1377–1378) [24, 30]; *gerbergasse* (Danzig, 1357) [42, 150], *Jörge Gerber der teschner* (Breslau, 1409) [31, 215], *gerber* (Marieburg, 1418, 1444) [24, 30]. Зміну назви ремісника можна простежити також у межах назви вулиці одного міста – Бреслау: *Pecze in der gerwegassen* (Breslau, 1352) [35, 69], *in der newen gerbergassen* (Breslau, 1373) [31, 54]. Проте виявлені перші свідчення про варіант назви ремісника *gerber* належать до межі східнофранкського та північнобаварського говорів: *Fridericus Gerber de Altenbaur* (Nürnberg, 1319) [28, 269], а також до середньобаварського діалекту: *Ott der gerber* (1296) [20]. Отже, припускаємо баварський вплив у переході свн. та снн. *-w->-b-* у найменуваннях ремісників *gerwer-gerber*.

Варіантна реміснична назва *gerber* знайшла своє відображення у старопольській антропонімії десь у середині XV ст.: *Paul Gerber* (Lwów, 1441) [40, т. II, 81]. Однак попри цей варіант з кореневим *e*, головною є форма *garbar(s)* та *garbarz*, де відбувається зміна суфікса *-er* на *-ar(s)*, *-arz*: *Fideiussit Jan, garbars, vitricus eius* (Kraków, 1435) [39, т. II, 383], *Dominus Iohannes Garbar ciuitatis Crocoviensi* (Kraków, 1436) [40, т. II, 81], *Garbarz cerdo* (Kraków, 1437) [39, т. II, 383], *Paul Garber* (Lwów, 1441),... *sktorych skori odarwschi Garbarzevi yednemv przedali* (Poznań, 1545) [41, 97]. Вважаємо, що субституції кореневого *e* на *a* у польській мові, як стверджують В. Кестнер та Е. Еггерс, не відбулось. Точніше, ця зміна у назві ремісника заторкнула ельзаську говірку ще у кінці XIII ст. і згодом передалась іншим діалектам: ... *hern Gotfride deme gerwer* ... (Rufach, 1284), ... *Rvdolfes dohterman des gerwers* (Morsmünster, 1287), *Gotfrid der garwer* (Rufach, 1290) [33, 447]. Так, співіснування обидвох форм з кореневими *-e-*, *-a-* були звичним і для сілезького діалекту у XIV – XV ст., звідки вони поширились у польську мову і далі на схід: *plethener-plathener* «коваль, що виробляє панцирі та лати» [35, 16, 107], *seteler-sateler* «сідляр» [31, 164; 16, 114], *teschener-taschener* «виробник різних сумок» [35, с. 109; 17, с. 133], також свн. *gerwen-garwen* «вичиняти шкіру»; пор. теж двн. *garawen* «готувати», ст. сакс. *gar(u)wian*, *ger(i)wian*, що з герм. **garw-ija-* [27,

348]. Тобто вихідним апелятивом мав бути *nomina agentis* **garber* алемано-баварського походження.

У польській мові також є свідчення про ремісничу назву *garbarz czerwony* «чинбар»: ...Stanislaw Kluga *garbarz czerwony, mieszczanin krakowski...* (Kraków, 1593) [39, 99], що є калькою із сілезького *rotgerber*: Joh. bucherer *rotgerber* (Breslau, 1382) [35, 106], *vor uns sint komen di ... geswornen vnd eldisten der rotgerber in unser stat ...* (Liegnitz, 1397) [31, 102].

У старобілоруській мові з першої половини XVI ст. з'являються назви ремісників *кгарбар*, *гарбарь*, *гарбарь*: А дозволяемъ ... будовати крамы, на шевцы, гончары, соленики, *кгарбары* (Вільно, Ковно або Трок, 1536), Перероб#тъ *Гарбари*, нижъ воло быдл#чихъ... (Вільно, 1620) [4, т. 15, 31], *мещане и кгарбаре* места его кор. млсти Могилевского, которые робяты скоры дубленые, также скоры дубленые жольтые и чарвоные и чорные, до ремесла ихъ належачие (Могильов, 1625) [3, 85], усмарь: *гарбарь*, скорникъ (Куцеїнський монастир, 1653) [1, 147].

У староукраїнській мові спостерігаємо форми *гар(q)бар(q)*, *гарбарь*, *кгарбар* з кінця XVI ст. :... Семсона *гарбар#...* (Берестя, 1590), Болшq скирокq тел#чихq, Перероб#тq *Гарбари*, нижq воло быдл#чихq... (Вільно, 1620),... дано было позволенье еремии, але не *гарqбарамq...* Виленqскимq... (Вільно, 1599), Оусмарq: *Гарбарq*, скорникq (Київ, 1627) [8], Въехал до прозываючого векеренька *кгарбара...* (Володимир, 1649) [7], Кузма *Гарбарq* (Гадяч, 1649) [13, 429], Зостаеть онъ Василю Максимовичу *гарбару...* виннимъ (Чернігівщина, 1690) [6, т. I, 509].

Мовознавцями визначено, що найменування ремісника *рымар* походить з свн. *riemer* [19, 472; 15, т. III, 484; 32, 70 – 71; 23, 56; 1, 283; 2, 89; 5, т. III, 233; 21, 195; 41, 200].

Найраніше свідчення про варіантне найменування римара *рымар* виявляємо у сілезькому діалекті, що був суміжним з польською мовою: Willufcharakter *Rymer* (Breslau, 1346) [35, 16], Hannos Glöckener *rymer* (Görlitz, 1494) [17, 114]; також назва вулиці: *undir den rymer* (Breslau, 1472) [31, 164]. Трохи згодом назва ремісника нотується у нижньопрусському говорі: *dy rymer den gortelern gunnen vnd dirlawbit habin das sie ire breite tasschen gortele mit gräntvelen* (Liegnitz, 1423) [17, 142], *rymer* (Schönsee, 1444) [24, 128].

Старопольські записи фіксують варіант *рымар* з початку XV ст. змінною суфікса *-er* на *-ar(z)(s)*: *Vir(i)...* *Franczkonis Rymer, consul(is) civitatis Lemburgensis* (Lwów, 1402), *Honest(um) vir(um)...* *Franczkonem Rymer...* *consul(em)* (Lwów, 1403), *Frenificum al. rymarzow* (Mazowsze, 1462), *Lucas sellator et Janyek rymarzs, corrigiatores* (Poznań, 1482) [39, т.

VIII, 64]. Зазначимо, що *rymer* простежується також у мішаних говірках судетських німців: Nic. *rymer* (Prag, 1379) і північнобаварському діалекті: Petzolt der *Rymer* (Eger, 1407) [37, 254], однак пізніше за сілезькі записи.

Інший різновид ремісничої назви *riemer* також занотовано у старопольських джерелах: Iurek... *acomodavit octo marcas Nicloschoni rimarz* (Przemyśl, 1439), *Rimara coriarium* ... (Kalisz, 1471) [39, т. VIII, 64], Cum Alberto *Rimer*... Alberto *Rimer* (Warszawa, 1447) [40, т. IV, 532]. Його зафіксовано у сілезькому: Enderlin *rimer* (Jitschin, 1386) [37, 254], *fetteler vnd riemer* (Schlesien, 1389) [38, 567] та нижньопрусському діалектах: kein *Riemer* soll Gürtel, Riemen, Zaum, Halfter ... anders machen, als von Leder mit Alaun gegerbt und nicht mit Lohe (Elbing, 1446) [42, 156].

Однак ще раніше ця реміснича назва згадується в північнобаварському: *Heinr. riemer* (Regensburg, 1326) [28, 542], *Leopoldus rimer* (Brünn, 1343) [37, 254] і в середньобаварському говорах: *Albreht der rimer* (Wien, 1290), *Levpolt der rimer* (Wien, 1295) [33, 464]. Отже, можна припустити, що він поширився звідси через сілезький говір у нижньопрусський діалект і з нього (чи паралельно з двох останніх) у польську та інші мови.

А зважаючи на те, що свн. у відповідало вимові [i] [34, 165], припускаємо походження обидвох термінів *riemer* і *rymer* з одного і того ж джерела. Проте різниця у написанні передалася слов'янським мовам. В усіх випадках свн. у чітко відповідає п. у, а свн. *i(e)* – п. *i*. Так само у білоруській та українській мовах розрізняють *рымар(ь)* та *римар(ь)*.

У пам'ятках старопольської мови виявляємо свідчення про ще іншу форму найменування ремісника: Consul(-) *Wratislaviens(is)*... *Conradus Remir*, *textor* (Śląsk, 1316) [40, т. IV, 461]. Вона є близькою до нижньопрусського *remēr* (снн. *remen* «споряджений ременем»): *Kersten remer* (Danzig, 1377–1378) [24, 128]. Скоріше за все запозичення відбулось з снн. чи свн. **remir*.

У старопольських джерелах натрапляємо на різновид назви ремісника *rymacz*: *Laurencium alias Lorka Rymacze cum fratre suo germano Casper* (Warszawa, 1449) [40, т. IV, 532].

Баварські форми *rymer* і *riemer* зі зміною у старопольській мові суфікса *-er* на *-ar* занотовано у старобілоруській мові на початку XVI ст. : *рымаромъ* и шевцомъ (1503) [1, 283],... ить кравъцы, шевъцы, *рымары*, слесары, и иншые реместъники въ мeste Виленском... (1547) [9], за направу кульбаки *римарю* полталера (Вітебськ або Могильов, 1682) [3, 82], *римару* за направу нашилниковъ осм. 12 (1690) [1, 283],... змовили *римаря* обивать колясы (Вітебськ або Могильов, 1691) [9], за направоване шлей Ярмоле *римару* заплатили (Вітебськ або Могильов, 1691) [3,

82]. Зауважимо, що перші датування різні дослідники зачисляють до інших східнослов'янських мов:... мещан мощно был за себе забрал, и теж и ремесников места Полоцкого, золотаров и *рымаровъ* и седляров... (Полоцьк, 1502) [9; 7], Такожъ въ томъ мѣстѣ которомъ будутъ ремесники, кравцы, кушнеры... *рымары*... (Краків, 1507) [8; 3, 87].

Лише у білоруській мові виявляємо різновид засвоєння вихідного апелятива в особовій назві з суфіксом *-яр*: Луку *Рымяра* (Гродно, 1541) [14, 141]. Також там з'являється нижньопрусське *remer*:... купили лейцы... отъ Ярмолы *ремаря* (Могильов, 1685),... купили два ренкгорты... отъ Ермолы *ремаря* (Могильов, 1685) [9].

У староукраїнській мові знаходимо свідчення тільки про *римар(ъ)* та *рымар(ъ)*:... за себе забралъ и тежъ ремесниковъ... золотаровъ и *рымаровъ*... (1503) [7], люди земѣ^нские которые в мѣсте седѣ^{тв} на ихъ зем^{лѣ}хъ и въ ихъ послуше^нствѣ... ю^рко *рымаръ* ильѣ чобота^р... (Овруч, 1552),... *рымари* кушнѣри и кравцы робѣтъ воеводе даромъ што роскажеть (Київ, 1552), у Савки в *римара* ѿ(т) мистца два поѣсы взяли и пограбили (Луцьк, 1581),... Иванъ *Римаръ*... (Деречин, 1582), Оусмошвещъ: Мѣховни^к, що зброи подшивает, тлимоки робит, замшникъ, *рымаръ*, швецъ (Київ, 1627) [8], *Рымар* Павел (Кременчук, 1649) [13, 52], Ёдорѣ *Римар* (Миргородщина, 1649) [13, 383], От направованя пояса... *рымару*... (1633), Костя *римар* (Полтава, 1666),... з одного боку двора брацкого кравецкого, а з другое – Кузми Рогана, *римара*... (Стародуб, 1693) [7].

Отже, при всебічному розгляді запозичень на основі порівняльного аналізу писемних пам'яток слов'янських мов і німецьких говорів, вдається визначити діалектні основи для слов'янських назв шкіряників у німецьких діалектах, простежити фонетичні процеси, притаманні німецьким діалектам, і з'ясувати шлях поширення запозичень.

герм. – германське

двн. – давньовірхньонімецьке

нн. – нижньонімецьке

п. – польське

свн. – середньовірхньонімецьке

снн. – середньонижньонімецьке

ст. сакс. – старосаксонське

Література

1. Булыка А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск : Наука і техника, 1972. – 381 с.

2. Булыка А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII ст. / А. М. Булыка. – Мінск : Наука і техника, 1980. – 256 с.

3. Гарбачык М. Р. Назвы асоб па рамяству і прафесіі ў беларускай мове: дисс. ... канд. філал. наук: 10. 02. 02. – Мінск, 1992. – 240 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск: Наўка і тэхніка, 1985–2005. – Вып. 1 – 24.
5. Етимологічний словник української мови [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1 – 5.
6. Історичний словник українського язика [ред. -упоряд. Є. Тимченко]. – Харків-Київ, 1930–1932. – Т. 1–2.
7. Картотека історичного словника українського язика. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.
8. Картотека словника української мови XVI – першої пол. XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.
9. Картотэка гістарычнага слоўніка беларускай мовы. Зберігається в інституті мовознавства ім. Я. Коласа в Мінську.
10. Пиц Т. Походження ремісничих назв боднар, бондар та bednarz у слов'янських мовах / Тарас Пиц // Wiener Slavistisches Jahrbuch». – 2007. – Bd. 52. – S. 135 – 146.
11. Пиц Т. Походження української назви виробника возу стельмах / Тарас Пиц // Українська мова, 2006. – № 1. – С. 57–70.
12. Пиц Т. Про німецьке походження ремісничих назв ślosarz, śłósarz, ślusarz, śлюсар, слесарь у слов'янських мовах / Тарас Пиц // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 35 – 41.
13. Реєстр Війська Запорозького 1649 року [гол. упоряд. О. В. Тодійчук]. – К. : Наук. думка, 1995. – 592 с.
14. Усціновіч А. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.). – Мінск: Наўка і тэхніка, 1975. – 175 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Изд. второе, стереотип. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. I – IV.
16. Bahlow H. Schlesisches Namenbuch. – Kitzingen: Holzner, 1953. – 147 S.
17. Bahlow H. Studien zur ältesten Geschichte der Liegnitzer Familiennamen // Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz Bd. 10. – Liegnitz: Krumbhaar, 1926. – S. 102–162.
18. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. — Warszawa: PWN, 2000. – Т. 1–2.
19. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985. – 805 s.
20. Corpus der altdeutschen Originalurkunden (<http://urts52.uni-trier.de/cgi-bin/iCorpus/CorpusIndex.tcl?hea=qf&for=qfcoraltdu&cnt=qfcoraltdu&xid=CW30707>)
21. Eggers E. Die Phonologie der deutschen Lehnwörter im Altpolnischen bis 1500. – München: Sagner, 1988. – 221 S.
22. Frenzel M. Die Handwerkerbezeichnungen im Westslawischen: Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. – Berlin, 1969. – 195 S.
23. Höfinghoff M. Deutsche Entlehnungen im Ukrainischen an der Wende vom XIX. zum XX. Jh. Bestand und Entwicklung bis zur Gegenwart. – Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. – Wien, 2002. – 221 S. + CXIII S.

24. Holmberg M. Å. Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters: Leder- und Holzhandwerker. – Lund [u. a.], 1950. – 279 S.
25. Kaestner W. Die deutschen Lehnwörtern im Polnischen, 1. Teil: Einleitung und Lautlehre: Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. – Leipzig, 1939. – 131 S. + XXVIII.
26. Karszniewicz-Mazur A. Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1988. – 310 s.
27. Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 24., durchges. und erw. Aufl. – Berlin: de Greyter, 2002. – 1023 S.
28. Kohlheim R., Kohlheim V. Familiennamen: Herkunft und Bedeutung. – Mannheim [u. a.]: Dudenverlag, 2000. – 912 S.
29. Korbut G. Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym // Prace Filologiczne. – Warszawa, 1893. – S. 345–560 – T. IV.
30. Korn G. Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewererechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400. – Breslau: Josef Max & Comp, 1867. – 137 S.
31. Markgraf H. Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen / Hermann Markgraf. — Breslau: Morgenstern, 1896. – 244 S.
32. Moszyński L. Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie. – Poznań: PWN, 1954. – 95 s.
33. Nölle-Hornkamp I. Mittelalterliches Handwerk im Spiegel oberdeutscher Personennamen: eine namenkundliche Untersuchung zu den Handwerkerbezeichnungen als Beinamen im Corpus der altdeutschen Originalurkunden. — Frankfurt am Main [u. a.]: Lang, 1992. – 730 S.
34. Paul H. Mittelhochdeutsche Grammatik. – 24. Aufl überarb. von Peter Wiehl u. Siegfried Grosse: Tübingen, 1998. – 638 S.
35. Reichert H. Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts. – Breslau: M. & H. Marcus, 1908. – 192 S. + IX S.
36. Rudnyč'kyj J. An etymological dictionary of the Ukrainian language. – Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences. – 1962–1982. – Vol. I–II.
37. Schwarz E. Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit. – Köln [u. a.]: Böhlau, 1957. – 373 S. + XV S.
38. Siebs T. Schlesisches Wörterbuch. — Breslau: Korn, 1935–1938. – Lief. 1–5 (R-Riss).
39. Słownik staropolski [red. Stanisław Urbańczyk]. – Wrocław-Kraków-Warszawa: PAN, 1958–1993. – T. I–X.
40. Słownik staropolskich nazw osobowych [red. Witold Taszycki]. – Wrocław-Kraków-Warszawa: PAN, 1965–1985. – T. I–VII.
41. Symanzik B. Die alt- und mittelpolnischen Handwerkerbezeichnungen: Onomasiologisch-semasiologische Studien unter Berücksichtigung wissenschaftlicher Aspekte. — Münster-Hamburg: Lit, 1993. – 439 S.
42. Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit. – Würzburg: Memminger Verlagsbuchhandlung, 1921. – 354 S.